

**ЛЕКЦІЯ 3. ЗМІСТ
МЕТОДОЛОГІЧНОГО РОЗДІЛУ
ПРОГРАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

- Методологічний розділ програми соціологічного дослідження містить у собі такі елементи або підрозділи:

Формулювання проблеми

Визначення мети та постановка завдань дослідження

Визначення об'єкта та предмета дослідження

Уточнення та інтерпретація головних категорій і понять

Розгортання робочих гіпотез

1. ФОРМУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ

- Створення програми починається з визначення проблеми дослідження.
- *Соціальна проблема* - суперечлива ситуація реального життя, що має масовий характер і стосується інтересів соціальних спільнот, груп.
- *Проблемна ситуація*, як вважає В.Ядов, — це стан «знання про незнання», тобто необхідність вивчення якоїсь галузі соціального, в якій виникає порушення її нормального функціонування.
- Для організаторів соціологічного дослідження соціальна проблема виникає як стан знання про незнання якісних і кількісних змін, тенденцій розвитку певного процесу.
- *Або іншими словами, ми знаємо, що на виробництві виник конфлікт, але поки що не знаємо, які є його причини та як можна його розв'язати.*

ВИДИ ПРОБЛЕМ:
❖ Відповідно до мети:
<ul style="list-style-type: none">
• Гносеологічні (логіко-пізнавальні) спричинені нестачею інформації про стан, тенденції функціонування соціального об'єкта. Тобто народження проблеми зумовлене недостатністю знання про певні процеси, явища соціального життя. (<i>Наукова проблема</i>).
• Предметні — це суперечності, зумовлені зіткненням інтересів соціальних спільнот, інститутів, які дестабілізують їх життєдіяльність і стимулюють до активних дій. (<i>Соціальна проблема</i>).
❖ За носіями
<ul style="list-style-type: none">
• проблеми окремих соціальних груп
• (соціально-демографічних, національних, професійних, політичних та інших);
• проблеми соціальних інститутів;
• конкретних виробничих підприємств, державних закладів та установ, закладів освіти, організацій.
❖ За масштабами поширення проблеми
<ul style="list-style-type: none">
• державні
• регіональні
• локальні
❖ За часом дії
<ul style="list-style-type: none">
• короткотривалі (незадоволеність слухачів певною формою навчання);
• середньотривалі (проблема адаптації працівників до нових трудових відносин у зв'язку з переходом підприємства на госпрозрахунок);
• довготривалі (протиріччя, які породжують девіації).
❖ За глибиною суперечностей:
<ul style="list-style-type: none">
• <i>однопланові</i> (стосуються одного аспекту соціального явища, процесу (вибори депутата; прийняття чи неприйняття рішення щодо зміни форми власності);
• <i>системні</i> (характерні для багатьох елементів соціального явища, процесу; відображають дисбаланс всієї системи елементів цілісного явища або процесу. <i>Наприклад, зростання злочинності у зв'язку зі змінами структури девіантної поведінки, набуття масового характеру таких її видів, як наркоманія, рекет</i>);
• <i>функціональні</i> (спричинені порушенням глибинних зв'язків (причинно-наслідкових) у механізмі функціонування соціального явища або процесу) (<i>зміни в політичних відносинах, функціонуванні політичних та соціальних інститутів у зв'язку з утворенням правової держави</i>).

ПЕРЕВЕДЕННЯ ПРОБЛЕМНОЇ СИТУАЦІЇ У ФОРМУЛЮВАННЯ НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ

- встановити реальне існування проблеми (тобто з'ясувати, чи є показники, котрі характеризують цю проблему, чи є облік і статистика щодо цих показників і чи вони достовірні);
- виокремити найсуттєвіші елементи або фактори проблеми (у нашому випадку це означає виявити, які соціальні групи й особи беруть участь у виникненні та можливому вирішенні проблеми конфліктності, який вплив на це мають їхні інтереси, чи зацікавлені вони в уникненні назрілого конфлікту тощо);
- визначити вже відомі елементи проблемної ситуації, що не потребують спеціального аналізу і є інформаційною базою для розгляду невідомих елементів (наприклад, дані обліку і статистики виникнення та розв'язання конфліктних ситуацій у минулому);
- вирізнити у проблемній ситуації головні й другорядні компоненти для визначення основного напрямку дослідницького пошуку;
- проаналізувати вирішення аналогічних проблем, які вже розроблено раніше (для цього треба опрацювати дотичну наукову літературу, провести бесіди-консультації з компетентними фахівцями-експертами, спеціалістами з цих проблем — ученими або практиками з великим досвідом у відповідній галузі). З'ясувавши попередньо суть проблемної ситуації, слід чітко зафіксувати проблему в назві дослідження.

У нашому випадку вона може звучати так: «Причини конфлікту між робітниками та адміністрацією підприємства і вироблення конкретних шляхів його розв'язання». Тут міститься одночасно певне знання (про те, що конфлікт існує, а також про те, що повинні бути конкретні шляхи вирішення проблеми) і незнання (оскільки ми ще не знаємо достеменно причин, які цей конфлікт викликали, а також тих заходів, за допомогою яких конфлікт можна буде розв'язати).

2. ВИЗНАЧЕННЯ МЕТИ ТА ПОСТАНОВКА ЗАВДАНЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до мети соціологічні дослідження поділяють на:

- *теоретико-пізнавальні* (спрямовані на глибше пізнання явища чи процесу, отримання нового, різнобічного знання, вирішення соціальних проблем шляхом розробки нових підходів до їх вивчення);
- *прикладні* (націлені на практичне розв'язання чітко окреслених соціальних проблем — організаційних, управлінських, соціально-психологічних, пов'язаних з вирішенням конфліктних ситуацій тощо).

Цілі конкретно-соціологічного дослідження можна сформулювати так:

- *Встановлення причин, котрі викликали появу напруженості, а згодом і конфлікт у стосунках між робітниками та керівним персоналом.*
- *Визначення кола основних заходів, які дадуть змогу розв'язати конфлікт і запобігти його виникненню в майбутньому, допоможуть створити сприятливий соціально-психологічний клімат у трудовому колективі підприємства.*

- Мета конкретно-соціологічного дослідження визначає домінуючу орієнтацію, від якої залежить уся логіка його здійснення і реалізації.
- **Мета соціологічного дослідження** містить відповідь на питання, для чого воно проводиться, орієнтує дослідження на **підсумок**, визначає логіку і спрямованість завдань, упорядковує різноманітні дослідницькі процедури.

ЗАВДАННЯ КОНКРЕТНО-СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Завдання соціологічного дослідження - логічно сформульовані настанови, вказівки, послідовне вирішення яких конкретизує поставлену мету і забезпечує її реалізацію.

Завдання соціологічного дослідження поділяють на:

- о **головні** (передбачають пошук відповідей на головне запитання, безпосередньо пов'язане з розв'язанням поставленої проблеми);
- о **часткові** (виникають у процесі вирішення головних завдань, впливають із них і також спрямовані на розв'язання проблеми) і
- о **додаткові** (можуть бути логічно не пов'язаними з метою дослідження, виникають за необхідності вирішення якихось додаткових питань, наприклад, методичних).

Так, для досягнення першої мети доцільно запланувати такі завдання:

- *з'ясувати реальний стан соціально-психологічного клімату трудового колективу*
- *визначити ступінь конфліктної напруженості у трудовому колективі (високий, середній, низький) та стадії або фази його розгортання (початкова, найвища, завершальна);*
- *виявити характер причин, які викликали виникнення конфлікту (на особистісному рівні, унаслідок суперечностей щодо виконання виробничих завдань, пов'язаних із порушенням трудової дисципліни, або на рівні соціально-економічних та організаційних складових виробничого процесу);*
- *вивчити взаємозв'язки між конфліктом і трудовою діяльністю*

3. ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ТА ПРЕДМЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

- Об'єктами конкретно-соціологічного дослідження на емпіричному рівні є реально діючі трудові колективи, соціальні групи, спільноти, соціальні інститути.
- Тому в широкому сенсі слова **об'єктом дослідження** є носії певної соціальної проблеми — люди, об'єднані у спільноти різного типу, а також їхня діяльність

У нашому випадку це можуть бути робітники якогось цеху, бригади, дільниці, з одного боку, і майстри, начальники цехів, завідувачі відділів та служб підприємства — з другого.

Об'єкт соціологічного дослідження: певна соціальна реальність, яка потребує цілеспрямованого вивчення (соціальні спільноти, суб'єкти, процеси у їх конкретних, відносно завершених станах та взаємодії).

- ❖ Те, що містить соціальне протиріччя і породжує проблемну ситуацію.
- ❖ Те, на що спрямоване соціологічне дослідження.
- ❖ Об'єкт дослідження існує в соціальній реальності незалежно від дослідника.

ХАРАКТЕРИСТИКИ ОБ'ЄКТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

просторові (місто, район)

часові (період початку і закінчення дослідження)

галузеві (вид діяльності, що її досліджують; у цьому разі може бути промислове виробництво)

соціально-демографічні (стать, вік, освіта, сімейний стан тощо)

ПРЕДМЕТ КОНКРЕТНО-СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

- Предметом конкретно-соціологічного дослідження є найсуттєвіші властивості й стосунки об'єкта, пізнання яких є важливим для виконання завдань, закладених у програму.
- Предмет дослідження формується на основі об'єкта дослідження, але не збігається з ним. Один і той самий соціальний об'єкт (наприклад, трудовий колектив) можна вивчати для виконання різних завдань, а отже, він передбачає безліч предметів. Тому визначення предмета дослідження одночасно визначає межі, в яких конкретний об'єкт досліджують у цьому разі.

Предметом нашого дослідження є стан соціально-психологічного клімату в трудовому колективі певного підприємства, зокрема взаємини робітників та адміністрації.

Предмет соціологічного дослідження: найбільш значущі з теоретичної або практичної точки зору особливості, сторони об'єкта, які необхідно дослідити.

❖ Має штучне походження, оскільки формулюється дослідником відповідно до мети і завдань дослідження.

4. УТОЧНЕННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ГОЛОВНИХ КАТЕГОРІЙ І ПОНЯТЬ

- **Інтерпретація основних понять** дає змогу уточнити співвідношення тих елементів і властивостей досліджуваного явища, аналіз яких може дати цілісне уявлення про його фактичний стан, правильно пояснити причини його виникнення та результати.
- Інтерпретація понять, наголошують соціологи, **здійснюється через низку послідовних етапів.**
- **На першому етапі** провадиться переведення проблемної ситуації у формулювання наукових термінів.
- **На другому етапі** кожне поняття цього формулювання розкладають на такі операційні складові, які потім можна досліджувати за допомогою кількісних методів.
- **Кінцевою метою** цієї роботи є вироблення таких понять, які доступні для обліку й реєстрації (тобто понять індикаторів). Конкретно це можна пояснити через складання свого роду «дерева» рівнів інтерпретації

1. Причини конфлікту між робітниками й адміністрацією загалом можна поділити на дві групи (позначимо їх цифрами 1 і 2):

- причини, пов'язані з тими чи тими характеристиками особистості робітника (1);
- причини соціально-економічного та організаційного характеру (2).

Ці дві групи причин утворюють **перший рівень інтерпретації**.

2. На **другому рівні інтерпретації** кожна з двох груп причин конфлікту отримує свою конкретизацію.

Причини конфлікту першої групи можна деталізувати в такий спосіб:

- фактори, пов'язані з соціально-демографічними характеристиками робітників (1.1);
- чинники, пов'язані з професійною підготовкою робітників (1.2);
- чинники, які характеризують ставлення робітників до праці (1.3);
- чинники, що розкривають ступінь соціальної активності або пасивності робітників (1.4);
- чинники, які характеризують рівень поінформованості робітників (1.5).

Причини конфлікту другої групи можна розписати так:

- чинники, пов'язані з якістю планування (2.1);
- чинники, які характеризують організацію праці (2.2),
- чинники, що характеризують зміст праці (2.3);
- чинники, пов'язані з умовами праці (2.4);
- чинники, які характеризують побутові умови (2.5).

3. **Третій рівень інтерпретації** потребує детальнішого опису кожного зі складників другого рівня інтерпретації. Наприклад, соціально-демографічні характеристики робітників, що можуть спричинити виникнення конфліктної ситуації, мають такі складники:

- стать робітників (1.1.1);
- вік робітників (1.1.2);
- освіта робітників (1.1.3);
- професійна підготовка робітників (1.1.4);
- сімейний стан робітників (1.1.5) тощо.

6. РОЗГОРТАННЯ РОБОЧИХ ГІПОТЕЗ

- Гіпотеза в конкретно-соціологічному дослідженні — це наукове припущення, яке висувають для можливого пояснення певних соціальних фактів, явищ і процесів, котре треба підтвердити або спростувати.
- У методологічному плані гіпотеза слугує з'єднувальною ланкою між теоретичною концепцією та емпіричною базою дослідження, її висувають для перевірки тих залежностей, які внесені до теоретичної схеми і на вивчення яких скеровані завдання дослідження. У цьому сенсі гіпотеза є своєрідним прогнозом їх очікуваного розв'язання, який може і не виправдатися, що не применшує її цінності.

Види гіпотез	
За змістом:	<ul style="list-style-type: none"> • описові (містять припущення про фактичний стан об'єкта, його функціонування); • пояснючі (орієнтовані на встановлення причин, чинників, що пояснюють механізми функціонування об'єкта); • прогнозні (передбачають тенденції та напрямки функціонування і розвитку об'єкта).
За рівнем аналізу:	<ul style="list-style-type: none"> ♦ теоретичні (існують у формі теоретичних припущень); ♦ статистичні (формулюються як система показників й індексів статистики); ♦ емпіричні (постають як операційні поняття, індекси, показники).
З огляду на завдання дослідження:	<ul style="list-style-type: none"> • основні; • другорядні.
За послідовністю виникнення.	<ul style="list-style-type: none"> ♦ первинні (робочі гіпотези, висунуті під час розробки програми дослідження); ♦ вторинні (висунуті замість первинних, якщо ті не підтверджуються під час дослідження).

ПРИКЛАД ГІПОТЕЗ

- *Усі гіпотези поділяються на гіпотези-підстави і гіпотези-наслідки, які виводяться з перших.*
- *У цьому разі можна визначити **таку гіпотезу-підставу**: основною причиною виникнення конфлікту між робітниками й адміністрацією є та, що пов'язана з особистісними характеристиками робітників та невиправданими вимогами до них адміністрації, що має своїм наслідком незадоволення перших і зростання напруженості у трудовому колективі.*
- *Формулювання цієї основної гіпотези супроводжується **висуненням гіпотез-наслідків**: • можна припустити, що виникнення конфлікту між робітниками та адміністрацією зумовлене прагненнями останньої в умовах скорочення робочої сили позбутися насамперед молодих робітників, людей старшого віку і жінок.*

- Розробкою і формулюванням гіпотез завершується методологічна частина програми конкретно-соціологічного дослідження.
- Методологічний розділ програми соціологічного дослідження органічно **взаємопов'язаний** з її процедурним розділом.
- Якщо перший закладає методологію дослідження, то другий розкриває його процедуру, тобто послідовність дослідницьких операцій.